

Ponència: El paper de l'Església.
Algunes aportacions per a l'estudi de la presència del català
a les parròquies catalanòfones d'Aragó que van pertànyer a la diòcesi de Lleida

Alfred Agustí i Farreny
Universitat de Lleida

Introducció

El paper de l'Església a les parròquies catalanòfones de la Franja de Ponent al llarg de la història ofereix una variabilitat condicionada per factors diversos. D'entrada, hem de considerar les esglésies diocesanes (la Seu d'Urgell, Lleida, Tarragona, Tortosa, Saragossa, Osca, Barbastro, Barbastro-Montsó) que hi han tingut —i hi tenen— alguna cosa a veure i sovint amb interessos contraposats. També cal considerar els diferents canvis d'adscripció d'algunes poblacions.¹ Malgrat tot, tant per l'extensió territorial com pel pes demogràfic, ha sigut la diòcesi de Lleida la que hi ha tingut més incidència: les comarques de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca hi han pertangut secularment.

D'altra banda, l'especial organització de la institució eclesiàstica, bastida de forma estamental i amb una estructura jerarquitzada, pot presentar actituds força oposades. Un cas paradigmàtic en el tractament de les llengües és el referit al col·lectiu episcopal lleidatà, amb forta presència de bisbes no catalans. Territorialment, l'Administració eclesiàstica té la seua base en la divisió diocesana, que reproduïx, a una escala més reduïda, la universal. El prelat, a més de la funció purament religiosa, té cura de l'Administració del territori assignat. És per això que, en certa manera, hom mesura el poder real d'una església diocesana mitjançant la seua expansió territorial i demogràfica; dit altrament, pel seu poder. Des d'aquest punt de vista, la història eclesiàstica dels bisbats que han tingut —o tenen— algun tipus d'implicació amb les parròquies de l'anomenada Franja de Ponent és marcada per la lluita pel poder, és a dir, per l'eixamplament dels seus tèmens.

Dit això, en aquesta sessió centrarem la nostra visió des d'una òptica diocesana lleidatana, amb una consideració sobre els límits diocesans, i hi aportarem algunes dades, espigolades en la documentació eclesiàstica, sobre el paper o l'actitud de l'Església en el fet lingüístic.

1. Per posar-ne un cas, tenim Areny de Noguera, població catalana fins al 1480, que va passar a l'Administració aragonesa però va restar adscrita al bisbat de la Seu d'Urgell com a cap d'arxiprestat, fins que el 1957 va passar a la diòcesi de Lleida i el 1998 a la de Barbastro-Montsó.

Els límits diocesans

No podem entrar ara extensament en la descripció i en la interpretació dels límits diocesans. Hi ha suficient producció escrita per a fer-se'n una idea apropiada.² En el cas de l'Església lleidatana, allò que crida segurament més l'atenció és la primerenca i contínua reivindicació dels límits, sempre en el sentit expansiu cap a l'oest. És el missatge fonamental que es desprèn del *Llibre vert* de la catedral de Lleida,³ per posar un dels exemples documentals més febaents: la seu lleidatana, un cop conquerides les places de Lleida, Fraga i Mequinensa, no és una nova erecció episcopal, sinó el trasllat de l'antiga seu de Roda, que, amb l'avanç de la Reconquesta, té una seu intermèdia a Barbastre.⁴ Un cop establert aquest punt de partença,⁵ el mateix llibre descriu els antics tèrmens diocesans,⁶ els quals són encaixats entre la diòcesi urgellenca, pel cantó català, i la d'Osca, per l'aragonès. Si bé per la banda catalana la definició dels límits diocesans esdevé relativament estable, per la banda aragonesa les controvèrsies són contínues i hi caldrà l'actuació del Papat per a posar-hi pau o, més aviat, per a establir-hi una mena de treva.⁷

La delimitació serà alterada, uns quants segles més tard, amb la creació de les noves diòcesis per Felip II, el 1571, amb la intenció de frenar la invasió de les doctrines herètiques dels hugo-

2. Per a una primera aproximació es pot consultar E. GROS, *Los límites diocesanos en el Aragón oriental*, Saragossa, Guara, 1980.

3. Manuscrit conservat a l'Arxiu Capitular de Lleida (ACL), que conté còpies de documents que afecten la diòcesi lleidatana d'ençà de la instauració de la seu episcopal.

4. La indefinició quant a l'adscripció de la seu lleidatana es resolgué amb la butlla d'Alexandre III, donada a Anagni el 16 de juny de 1171, on fou declarada sufragània de l'arxidiòcesi de Tarragona juntament amb la de Tortosa. Vegeu J. LLADONOSA, *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, 1980, p. 244.

5. «Constitutio papae qua videtur illerdensis Cathedram episcopalem transiisse in Rotam, postea in Barbastrum et postea in Illerdam», còpia datada del 1089. ACL, *Llibre vert*, f. 15.

6. «Parte orientis: Castrum Follit. Puio Alto. Cerveria. Barbaria, sicut aqua discurrit. A meridie: Montane. Siurane et Carbonaria. A parte aquilonis: Accuta de Torà. Biosca. Ribellas. Pontum sicut via taliat usque ad collum de Lacrimas et sicut vadit ipsa serra de Monte Sicco usque ad ipso Spinalbo de sancto Laurencio et vertitur a parte aquilonis sicut vadit ipsa serra de Mont Lobar usque ad castrum de Codone sicut aqua discurrit et usque ad ipsa serra de Spluga et ab oriente vertitur usque ad ipsum castrum de Sorbulas et descendit usque ad sancta Arata. Et sicut dividit ipsa aqua de flumicello usque ad castrum de Pervas et usque castello German et usque ad sanctum Petrum de Nubibus usque etiam ipsos montes Pireneos et sicut ipsos montes vertunt aquam usque ad Belsam et sicut descendit ipsa aqua Cincha usque ad serram de Arbi. et sicut dividit ipsa serra de Superarbi usque ad Alcheçar cum suis terminis donec veniatur ad Alchanadre. Et sic aqua Alchanadre descendit in Cincham. Et de Cincha sicut descendit ad Mechinençam. Isti sunt antiqui termini Ylerdensis episcopatus sicut meliorem vindicorum testimonio comprobatur.» ACL, *Llibre vert*, f. 357.

7. Hom recorre a l'arbitri d'Innocenci III, el qual va adjudicar a Osca i a Lleida les parròquies respectives. En cap cas, l'arbitratge no atén pas la qüestió de la llengua de la feligresia. Vegeu E. GROS, *Los límites diocesanos...*, p.125 i s.

nots francesos,⁸ dins la política filipista de tancament de fronteres. Per això la seu lleidatana veu retallada la seua expansió territorial tant per la banda aragonesa com per la catalana: els nous bisbats de Barbastre i de Solsona absorbeixen una part de la feligresia lleidatana.⁹ Tanmateix, els límits d'aleshores ençà resten gairebé immòbils fins a la fi del segle xx, amb lleus retocs arran del nou Concordat signat entre la Santa Seu i el Govern espanyol, el 1955, encara que a la banda sud de la Franja significués l'agregació de Calaceit i tot el seu arxiprestat, al Matarranya, i de Mequinensa a l'arxidiòcesi de Saragossa.¹⁰ Finalment, una nova intervenció pontifícia, el 1995, sembla atendre les reivindicacions dels qui pretenien de fer coincidir els límits eclesiàstics amb els administratius: es decreta el pas de cent onze parròquies lleidatanes al nou bisbat de Barbastre-Montsó en dues fases, l'una el mateix 1995¹¹ i la segona el 1998,¹² data en què s'aconsegueix, fil per randa, la coincidència limítrofa.

Dues podrien ser les consideracions, entre moltes altres, que cal fer quant als límits, l'una més de caràcter metodològic i l'altra més relacionada amb el tema de la llengua. Pel que fa a la primera, els textos, des de la interpretació lleidatana, remarquen sempre la relació Lleida-Roda-Barbastre-Lleida, de la mateixa manera que, des de la interpretació aragonesa, l'actual diòcesi Barbastre-Montsó es declara l'hereva de la seu barbastrina primerenca. En tot cas, la crítica textual ens pot ajudar a separar el que és científic del que és ideològic.¹³ En aquest apartat històric un cop més apareix la vella dicotomia *conquesta* contra *reconquesta*. I la majoria d'afirmacions, amb més o menys caràcter científic, poden estar impregnades d'elements ideològics segons el punt de partença. En aquest sentit, no ens hauria d'estranyar que tant les posicions aragoneses com les catalanes sovint parteixin del mateix enfocament: hi ha prevalgut l'historicisme de la Reconquesta.¹⁴

8. La dèria contra els hugonots francesos durava encara a mitjan segle xvii, durant la Guerra dels Segadors, la qual pel bisbe de Lleida, Pere de Santiago, potser tenia caràcter de croada quan, al capítol iv de les seues Constitucions sinodals, demanava «que conserve puro, y limpio en la Religión Catholica a este Principado: sin que le apesto el contagio de los Hugonotes Franceses, con su escandalosa doctrina, y exemplo [...]» ACL, *Sinodals Ilerdenses*, 1645, f. 18.

9. El que més preocupa el capítol de Lleida arran de la creació del bisbat de Barbastre és la recuperació del «Derecho de Vacancias» de la part segregada, avaluada en cinc-cents ducats. A l'ACL es conserven les còpies de les cartes enviades al rei Felip II i d'aquest al sant pare i al seu ambaixador davant els Estats Pontificis. ACL, *Cartulari*, plec de 1574.

10. M. CAHNER, «L'Església i la Franja», *Avui* (6 juliol 1995).

11. Una vintena són de parla catalana: Aneto, Areny, Benavarrí, Betesa, Buira, Calladrons, Castigaleu, Cornudella, Forcat, Lliterà, Lluçars, Monesma, Pilzà, el Pont de Montanyana, Queixigar, Sirès, Siscar, Sopeira, Tolba i Xiriveta.

12. S'hi incorporen la resta de parròquies d'Aragó, moltes de parla catalana, com Albelda, Fraga, Saidí o Tamarit de Llitera.

13. Per a una aproximació a aquesta temàtica des de la metodologia d'història de la llengua, es pot trobar una molt interessant aportació a M. NICOLÀS, *La història de la llengua catalana: La construcció d'un discurs*, València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i PAM, 1998.

14. Erigida la seu episcopal el mateix any de la conquesta de la ciutat de Lleida, el 1149, la seua adscripció arxidiocesana no fou determinada fins a l'any 1171. Vegeu *supra*, nota 4.

L'altra consideració, relacionada amb la llengua, tindria a veure amb la coincidència d'ambdós límits, els eclesiàstics i els lingüístics, cosa que podria provar l'actitud decisiva de l'Església catalana en el manteniment de la llengua.¹⁵ Tanmateix, no ha estat pas així: mentre que els límits lingüístics s'han mantingut relativament estables,¹⁶ els eclesiàstics, al llarg de la història, sempre s'han estès més enllà dels lingüístics. Això fa que la diòcesi de Lleida, des dels seus inicis fins al seu procés de castellanització, sembli atènyer-se en les seues disposicions a una realitat territorialment bilingüe: les parròquies eren considerades catalanòfones o castellanòfones independentment de llur adscripció administrativa.¹⁷

Les referències lingüístiques en la documentació diocesana lleidatana

El que acabem de comentar pren una dimensió especial per les possibles implicacions de caràcter lingüístic, ja que les parròquies que, d'ençà de la seua colonització catalana, han pertangut a la diòcesi de Lleida de sobte han passat a una adscripció diocesana no catalana.

D'entrada, hauríem d'afirmar que no hem trobat cap referència explícita, en la documentació eclesiàstica lleidatana, a la realitat de la Franja malgrat pertànyer-hi més de vuit segles. A despit que, en general, des d'uns altres àmbits les referències històriques no són pas gaire abundoses,¹⁸ aquest és un fet que crida l'atenció.

Dins de l'àmbit eclesiàstic català, però, n'hi trobem una de ben específica. Apareix al Concili tarraconense, celebrat el 1637, arran del debat sobre la llengua de la predicació,¹⁹ amb les intervencions dels bisbes de Lleida, Bernardo Caballero de Paredes,²⁰ i del de la Seu d'Urgell, Pau

15. Vegeu J. MONCLÚS, *La Franja de Ponent avui*, Barcelona, El Llamp, 1983, p. 44.

16. R. SISTAC I VICÉN, *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1993, p. 8.

17. A. AGUSTÍ, *Llengua i Església a la Lleida del XVI al XVIII*, Lleida, Publicacions de la Universitat de Lleida, 1995, p. 221.

18. Sobre aquesta qüestió, hom pot consultar una documentada exposició a H. MORET, «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon», a *Miscel·lània Germà Colón*, vol. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, col·l. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», núm. XXIX, p. 223-239. També s'hi refereix R. SISTAC I VICÉN, *El ribagorçà...*

19. Per a una aproximació a la qüestió de la llengua de la predicació hom pot consultar M. PRATS, *Política lingüística de l'Església catalana: Segles XVI-XVII*, Vic, Eumo, 1995. El text llatí de les Constitucions conciliars és recollit per S. CAPDEVILA, *Processus iuris ecclesiastici*, Tarragona, 1929 (ed. privada).

20. Natural de Medina del Campo, va estudiar a Salamanca. Canonge fiscal i inquisidor a Toledo, fou nomenat bisbe d'Oriola (1627), d'on passà a Lleida (1635-1642). Addicte a la causa filipista, va haver d'abandonar la ciutat de Lleida de nit i disfressat; es va refugiar, primer, a Montsó i, després, a Barbastro. Sense retornar a Lleida, va rebre el trasllat a la seu d'Oviedo. És un dels primers bisbes de parla castellana amb una actitud clarament afavoridora quant a la introducció del castellà en l'àmbit eclesiàstic.

Duran. El primer s'oposa a la constitució conciliar que prohibeix de predicar en castellà. La seua argumentació es fonamenta en les constatacions següents:

1. A la ciutat de Lleida hi ha molts forasters que ignoren totalment la llengua catalana.
2. A la universitat, l'històric Estudi General de Lleida, hi acudeixen molts estudiants d'Aragó, del Regne de Navarra i d'uns altres llocs.
3. Vénen a la ciutat criats i minyones del mateix Regne d'Aragó per a atendre el servei domèstic per raó de la proximitat, dels tractes i de les relacions que els ciutadans tenen amb el regne esmentat.
4. A tot això hi afegeix un argument intralingüístic: aquesta llengua (la catalana) és eixuta, no gens avinent als oradors i rebuda amb disgust pels oients.

Pau Duran, bisbe d'Urgell, filipista fervent, però defensor abrandat de la llengua catalana (notem de passada que era aleshores l'únic bisbe català i de parla catalana de tota la Tarraconense), va replicar amb contundència les constatacions i les argumentacions del bisbe de Lleida. En concret, li retrau d'entrada la seua desconexió de la realitat pastoral diocesana, cosa que atribueix al fet que és de nació i llengua de Castella. A més, no es tracta d'esbrinar quina és la llengua més elegant i il·lustre, sinó quina és la més convenient per a la salvació de les ànimes, i aquesta és evidentment la llengua catalana, que és natural i comuna i entesa per tothom, de qualsevol sexe, categoria o condició que sigui. I Pau Duran hi afegeix que totes les coses que a Catalunya es diuen en castellà pertanyen a la curiositat i són forasteres.

Quant a les constatacions fetes per Caballero de Paredes, el bisbe d'Urgell reconeix que a la ciutat i a la universitat de Lleida, l'Estudi General, hi ha estudiants d'Aragó i del Regne de València, però hi fa algunes matisacions:

- Del Regne de València, a més de venir-ne pocs, tothom sap que la llengua natural i comuna d'aquell regne és la llengua catalana (es tracta, diguem-ho de passada, d'una de les afirmacions més contundents de la unitat lingüística del català en ple segle XVII).
- Del Regne d'Aragó en vénen més i gairebé tots provenen de la franja del bisbat de Lleida que es troba en el Regne d'Aragó; i en tota aquesta franja la llengua natural i comuna és la catalana, que fan servir des de la infantesa.²¹

Els llibres de visites pastorals

Semblaria que les referències a la realitat distintiva de la Franja haurien de ser abundoses especialment a l'hora de recórrer les diferents parròquies de la diòcesi el prelat o els visitadors

21. «Ex Regno autem Aragoniae confluunt plures ad dictam Universitatem quam ex Regno Valentiae, fere omnes ex dicto Regno Aragoniae confluentes ad dictam Universitatem exceptis quatuor vel quinque ut in plurimum esse ex districtu dicti Episcopatus llerdensis sito in dicto Regno Aragoniae, in toto quo districtu dicti Episcopatus dicti Regni, lingua comunis et naturalis est lingua cathalana qua utuntur ab ineunte etate». S. CAPDEVILA, *Processus...*, p. 40.

oficials. Tampoc no hi trobem indicacions sobre la llengua de la predicació o de la catequesi. Una disposició de fer la confessió general en romanç i no en llatí no aclareix res.²² Hi apareix, és cert, de tant en tant alguna informació esparsa. A la visita de 1597 a Benavarri, població on hi havia un estudi de gramàtica, es copia una part d'un informe d'un mossèn de la dita vila, Jaume Matos, escrit el 1396, redactat tot en català. A més, hi ha còpies de diferents testaments, aquests més posteriors, escrits tant en català com en castellà.²³

Al llibre de la visita pastoral de 1668, a més de fer-hi constar també l'adscripció administrativa,²⁴ la llengua de redacció és la catalana per a les parròquies del Principat, mentre que el castellà s'usa a les d'Aragó, fins i tot a les catalanòfones. Més endavant, arran de la visita, amb la seu vacant, efectuada per Pere-Joan Finestres i Monsalvo, es redacten en llatí l'edict general i les actes de la visita; es repeteix, traduït al català, l'edict i s'escriuen en català les actes a les parròquies del Principat de Catalunya, i es fa el mateix, però en castellà, a les del Regne d'Aragó.²⁵

Cal recordar que, a partir de 1783, els llibres de la visita de Lleida recullen les respostes a un qüestionari previ, un ítem del qual és referit al mestre de primeres lletres. Tot un seguit de parròquies pertanyents administrativament a Aragó, en contestar si hi ha mestre de minyons i si ensenya la doctrina als infants, hi responen positivament, sempre en castellà i mai sense cap referència a la llengua emprada.²⁶

Les Constitucions sinodals lleidatanes

Els sínodes diocesans, convocats i presidits pel prelat, reunien el clergat de la diòcesi per tal d'estudiar i resoldre els problemes propis de la comunitat eclesial, aplicar les lleis, promoure els bons costums, incentivar la vida i la pràctica religioses i dibuixar les línies d'actuació dels nous prelats. Aquestes assemblees comencen a celebrar-se ja des de temps antic.²⁷ Una de les seues finali-

22. ACL, *Visita pastoral*, 1637, f. 27.

23. ACL, *Visita pastoral*, 1597, f. 95.

24. «Roda (del Reino de Aragón, diócesis de Lérida)», ACL, *Visita pastoral*, 1668, s. f. El costum de diferenciar la pertinença a Aragó o al Principat als llibres de visites pastorals comença amb la visita de 1655. ACL, *Visita pastoral*, 1655, f. 471 i s.

25. «Edictum generale Visitationis vulgari idioma pro locis Cathalonie scriptum. Nos lo Dr. Pere Joan Finestres y Monsalvo, prevere, canonge de la santa iglesia Chatredal de Lleyda y en lo espiritual [...]» i «Editum generale visitationis pro locis Regni Aragonie intus ildensens diocesim sitis vulgari idioma conscriptum et publicatum. Nos el D. D. Pedro Juan Finestres Y Monsavo presbítero canónigo dela santa Iglesia Chatredal de Lérida y en lo espiritual [...]», ACL, *Visita pastoral*, 1735, f. 9.

26. A. AGUSTÍ, *La llengua catalana a la diòcesi de Lleida (segles XVI-XVIII)*, Bellaterra, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993, p. 308 i s. Hi ha respostes de Pomar, Torrent de Cinca, Alcolea, Vilella de Cinca, Faió, Mequinensa... Succeeix el mateix, però, a les parròquies del Principat.

27. Sobre les sinodals ildenses, vegeu A. AGUSTÍ, *Llengua i Església...*, p. 81-110.

tats era explicar, adaptar i aplicar les disposicions emanades dels concilis generals, així com dels particulars tarraconenses, per tal com l'observança de llurs Constitucions obligava totes les diòcesis catalanes. A partir de la fi del segle xv, amb la creació de la província eclesiàstica de València, l'àmbit d'influència de la Tarraconense se circumscribia al territori de l'antic Principat de Catalunya i a la part aragonesa adscrita a les diòcesis catalanes (la Seu d'Urgell, Lleida i Tortosa). Per tant, caldria pensar que les Constitucions tarraconenses obligaven també les parròquies d'Aragó.

Tanmateix, en cap de les sinodals ilterdenses no es fa una referència explícita a la llengua de la predicació, a diferència de les Constitucions generals tarraconenses o particulars d'uns altres bisbats catalans.²⁸ El capítol de la catedral de Lleida, però, expressa categòricament «que's predique en la iglesia cathedral en lengua catalana en quaresma y advent y que's guarde la constitució tarraconese».²⁹ El bisbe Virgili, a les seues sinodals del 1618, ordena que els capellans en la predicació han d'usar la llengua vernacla i que han de conèixer la doctrina cristiana tant en romanç com en llatí. Poc temps després el bisbe Caballero de Paredes, en la seua visita pastoral a Tolba, disposa que només sàpiguen la confessió en romanç.³⁰ Més endavant, el bisbe Galindo deixa constància escrita de l'obligació dels rectors i dels predicadors de predicar «con estilo claro, y acomodado a los oyentes».³¹

Un altre aspecte fonamental tractat i debatut als diferents sínodes ilterdencs és el referit a l'ensenyament de la doctrina. Al llarg del temps sovintegen les edicions de catecismes en català i en castellà ja des de temps antic i fins al present. La tria lingüística és explicada pel bisbe Messeguer:

Este insigne Prelado³² publicó el catecismo en castellano, y lo hizo obligatorio por ley sinodal solemnemente promulgada, pero con el debido respeto hay que confesar que si bien en la mitad de Diócesis, que pertenece a la provincia de Huesca o Aragón podía aplicarse, en la otra mitad que radica en esta provincia y pertenece a Cataluña, de ninguna manera ha sido posible adoptarlo en castellano, por lo que sin duda se hizo una edición en tiempo del Ilmo. Sr. D. Gerónimo M^o. de Torres, en catalán.³³

28. Per exemple, al recull de les sinodals del bisbat d'Urgell de 1632, al capítol tercer «Que se enseñe en Cathalan», als folis 166 i 167, s'hi llegeix: «Y como en este Principado de Cathaluña, otro lenguaje que el Cathalan, no le puedan percibir la gente ordinaria: a petición de la Synodo, mandamos a todos los Rectores, que tienen cura de almas, que quando enseñaren la doctrina Christiana, segun les está mandado, la enseñen siempre en la lengua Cathalana, para que todos la entiendan, y sepan lo que han de creer, y guardar.» Era bisbe d'Urgell Antonio Pérez, originari de Santo Domingo de Silos. E. MOLINÉ, «Les Constitucions sinodals impreses del bisbat d'Urgell», *Església d'Urgell*, núm. 207 (1992), p. 5-8.

29. ACL, *Llibres d'actes capitulars*, vol. 56, s. f.; deliberació del 22 de desembre de 1638.

30. «[...] y así mesmo conviene que sepan la confesión general en romanze y no en latín por haverse experimentado que dicen muchos disparates, y encargamos [...]», ACL, *Visita pastoral*, 1637, «Tolba», f. 27.

31. «Para desahogo de mis justas ansias, hago esta carta a todos los Curas y Predicadores para que siempre expliquen y declaren la Doctrina Christiana a los fieles, que havemos de desear llevarlos al Cielo, y assi crezca el número de los que se salvan, practicando a la letra el Ssmo. Breve de N. SS. Pr. Benedicto XIII de feliz memoria, con estilo claro, y acomodado a los oyentes», Arxiu del Bisbat de Lleida (ABL), *Llibre de defuncions*, núm. 5 (1757-1771), edicte manuscrit del març de 1748.

32. Es refereix a Francisco Olasso de Hipenza, bisbe de Lleida (1714-1735).

33. *Processus*, p. 24 i s. Jerónimo María de Torres va ocupar la seu lleidatana del 1783 al 1816.

També algunes Constitucions sinodals afecten l'edició dels llibres litúrgics. Antoni Agustí, bisbe de Lleida, que va assistir al Concili de Trento, va editar el *Ritual ilerdense* a la impremta lleidatana de Pere de Roure. Tot és escrit en llatí, però el ritual de l'administració del baptisme i del sagrament del matrimoni i de les esposalles presenta les rúbriques en llatí, el text català en lletra gòtica i la traducció castellana en lletra diferent.³⁴

Com a aplicació de les disposicions tridentines, les Constitucions sinodals ordenen la confecció dels registres parroquials, els *quinque libri*. La tria de la llengua, pel que sembla, restava als usos i costums de cada parròquia.³⁵ Dissortadament, aquest fons documental s'ha perdut gairebé tot, cosa que no permet un estudi fiable de la llengua usada.³⁶ Tanmateix, ens consta que el bisbe Sánchez Ferragudo, en la seua visita pastoral de 1778-1779, ordenà que tots els llibres parroquials es redactessin exclusivament en llengua castellana,³⁷ disposició que també es féu efectiva a les altres diòcesis catalanes.

El prelat i el clergat

La diòcesi de Lleida ha estat regida per un nombre important de bisbes no catalans, el més elevat en comparació dels de la resta de diòcesis catalanes. Només cal pensar que, dels vuitanta-dos prelats que han regit la seu lleidatana del segle xv al xx, trenta-quatre no eren catalans. Durant tot el segle xviii cap dels bisbes no va ser català i, en els dos segles següents, el 60 % i el 50 % respectivament provenien de fora de Catalunya.³⁸

Respecte al clergat, la gran majoria de diòcesis solia nodrir-se de població autòctona. És prou evident que històricament aquest clergat diocesà tenia una extracció lingüística proporcional entre catalanoparlants i castellanoparlants. El que és difícil és arribar a establir quin grau de bilingüisme personal s'hi havia arribat a aconseguir, atès el bilingüisme territorial. En aquest sentit, no disposem de dades abundoses i feaents que ens permetin arribar a conclusions ni que siguin provisionals. Allò que sí que és molt probable és que, d'ençà del procés de castellanització de tota la diòcesi lleidatana, el clergat de les parròquies de parla catalana d'Aragó asso-

34. «Sacerdos dicat: És batejat, o primsenyat? (Es bautizado o signado?). Et si dicunt quod sic, dicat sacerdos: Com ba nom? (Cómo se llama?). Sed si respondeant quod non, tunc dicat sacerdos: Com haurà nom? (Cómo se llamarà?).» Vegeu A. AGUSTÍ, *La llengua catalana...*, p. 382 i s.

35. En un edicte de 1739 del bisbe Galindo es disposa «que, en las Parroquias, en que ay costumbre de escribir las partidas de los cinco Libros en idioma, o lengua Catalana, se continue en escribirlas en ella, traduciendolas fielmente de las infrascriptas». ABL, *Llibre de defuncions*, núm. 5, de Sant Joan de la Plaça de Lleida.

36. J. MONCLÚS, *La Franja...*, p. 39, reproduïx una pàgina del llibre de baptismes de la parròquia de Benavarri, pertanyent al segle xvii, redactada en català.

37. A. AGUSTÍ, *La llengua catalana...*, p. 365.

38. A. AGUSTÍ, *Llengua i Església...*, p. 229 i s.

lís el mateix grau de castellanització que el de les catalanes del Principat. El que no ha sigut similar ha estat el procés de normalització lingüística que, tot i precari, han tingut la majoria de parròquies del Principat, causada tant per les disposicions del Concili Vaticà II com pel procés de recuperació política a partir de l'aprovació de l'Estatut d'autonomia de Catalunya. A això caldria afegir-hi la política, duta a terme al bisbat de Lleida durant les darreres dècades, quant a la distribució del clergat d'acord amb la seua expressió lingüística.³⁹

A manera de reflexions finals, i potser no de conclusions

Des d'un enfocament eclesiàstic, la Franja semblaria que no ha existit per a la diòcesi de Lleida, malgrat que la seua realitat era ben present per a alguns sectors de l'Església catalana. La citació esmentada del Concili tarraconense parla explícitament de la franja catalanoparlant de les parròquies de la diòcesi de Lleida, i a més és explicitada per un bisbe que la coneixia perfectament, ja que alguns enclavaments de la seua diòcesi hi pertanyien.

Des dels inicis —i evidentment avui dia—, els límits diocesans mai no han coincidit amb els lingüístics. Per això la diòcesi lleidatana sempre ha tingut parròquies de llengua catalana i de llengua castellana; com dirien els sociolingüistes, un bilingüisme territorialment diferenciat. I això és el que ens hauria de fer qüestionar el paper de l'Església en el fet lingüístic de la Franja. Per les dades —escassíssimes, cal reconèixer-ho— de què fins ara disposem, la política lingüística que sembla desprendre-se'n és adaptar-se a la realitat de la comunitat parroquial; i més d'ençà de les disposicions del Concili de Trento, que obria l'accés dels vulgars, encara que restringit a la predicació i a la catequesi. Des d'aquesta perspectiva, segurament podríem pensar que els límits administratius no tenien antigament el pes que han assolit en els darrers temps. En la documentació eclesiàstica de Lleida no apareixen diferències significatives fins ben entrat el segle XVII, quan comença a explicitar-se la pertinença administrativa de cada parròquia. Des d'aquest punt de vista, la política lingüística diocesana s'ha expressat probablement mitjançant l'esmentat bilingüisme territorial, vehiculant la seua comunicació i la seua administració d'acord amb la llengua immediata de la feligresia.⁴⁰

39. A tall de mostra, es pot comprovar l'alt grau de coincidència entre els regents de totes les parròquies d'Aragó, incloent-hi evidentment les de la Franja, i el seu lloc de naixement. Vegeu *Butlletí Oficial del Bisbat de Lleida = Boletín Oficial del Obispado de Lérida: Número extraordinari = número extraordinario*, 1989.

40. Al Sínode d'Urgell de 1635, convocat i presidit pel bisbe Pau Duran, apareix una referència explícita quant a la llengua de la predicació a la Franja d'Aragó: «Atenent i considerant los inconvenients grans i poc profit per a l'ànima se segueixen del predicar en llengua castellana, per no entendre aquella la major part de la gent, per ésser plebeia, majorment en lo present bisbat d'Urgell; además que apar propis catalans, olvidats de sa pàtria i llengua (lo que no deurien), avorreixen aquella: per sò la dita santa Sínodo a V. S. humilment suplica sie de son servei i ab penes ben vistes no es predique sinó en llengua catalana, i elegir un suau medi se observe lo mateix en lo confessar, entenent dita Constitució en lo Principat de Catalunya i no en lo districte d'Aragó, çò és: en lo Oficialat d'Areny.»

És cert que la gran quantitat de bisbes no catalanoparlants ha contribuït al procés de castellanització en certs àmbits, però no pas a la funció de referència dels fidels de la gran majoria de les parròquies, quan normalment el referent lingüístic del capellà era el del poble cristià. En aquest sentit, podem parlar d'un element més amb vista al manteniment de la llengua del poble per l'Església en el sentit que, fins fa ben poc, el poble —tot el poble, en realitat— contextualitzava el seu coneixement en l'àmbit eclesiàstic. I fins i tot durant molts segles l'agent principal per a l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura era el capellà i el primer llibre era el catecisme. En el darrers temps també l'Església trencarà aquella adequació a la llengua del poble i es posarà al servei d'interessos lingüístics aliens.

Tot això, però, ja és història. Una confluència de circumstàncies —catalanisme expansiu, reacció anticatalanista aragonesa, esclat de la recerca dels principis identitaris amb la nova proposta autonòmica, la demanda d'una conferència episcopal catalana, entre altres— han afavorit l'acord entre el Govern estatal i la Santa Seu per a establir la coincidència dels tèrmins eclesiàstics amb els civils,⁴¹ amb la segregació consegüent de les parròquies aragoneses de la diòcesi lleidatana. Hi resten encara algunes qüestions per determinar, com ara la propietat del patrimoni artístic, monumental i documental. Deixant de banda unes altres consideracions,⁴² segurament allò que tothom desitjaria és que, ultra les trifulgues passionals, en quedés un major interès tant pel patrimoni monumental i artístic —per exemple, la transformació en realitat del virtual museu diocesà de Lleida— com pel documental —per exemple, la catalogació i la digitalització de l'arxiu diocesà (tasca feliçment encetada, encara que només a l'arxiu capitular).

Quant als aspectes lingüístics, els fidels de les parròquies catalanòfones ara adscrites al bisbat de Barbastre-Montsó —com la resta de la comunitat lingüística catalana— hauran de decidir sobre el manteniment de la seua llengua en tots els àmbits d'ús lingüístic, i, doncs, en l'eclesiàstic. Les possibilitats d'ús del català depenen tant de la política lingüística que pugui endegar la Diputació General d'Aragó com de l'actitud del bisbat de Barbastre-Montsó. El reconeixement de la diversitat lingüística del territori i de les persones d'Aragó i, per tant, les accions de política lingüística amb relació a la llengua catalana són el marc en què s'hauria d'inserir una política lingüística diocesana més concreta, començant pel reconeixement de la realitat plurilingüe, cosa que ara per ara hom pot témer si més no complicada.⁴³ Qüestions com ara l'assoli-

41. Des d'un vessant més antropològic, una de les anàlisis més lúcides, a parer nostre, es pot trobar a J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, *Franja, frontera i llengua: Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida, Pagès Editors, 1996, p. 67-77.

42. Vegeu la interessant reflexió de J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, «El tèrbol destí del patrimoni artístic de les parròquies de la Franja», *Butlletí Trimestral del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats de Catalunya*, núm. 103 (hivern 1998), p. 70-75.

43. Com a mostra, citem la resposta del secretari general de la nova diòcesi quant al reconeixement de la llengua parlada per alguns dels seus flamants diocesans: «[...] en esta Diócesis no se habla catalán». Vegeu *Segre* (15 octubre 1997), p. 12.

ment de les habilitats lingüístiques dels capellans que tenen cura d'ànimes catalanes s'haurien de resoldre de manera efectiva. Tanmateix, en aquest aspecte, qualsevol actuació del bisbat de Barbastre-Montsó no creiem que difereixi pas gaire de les actuacions que darrerament havia dut a terme el bisbat de Lleida.

Mirant, però, cap al futur, l'acció de l'Església, potser molt més decisiva temps enrere com a referent lingüístic, és matisada no solament pel procés accelerat de secularització de la nostra societat, sinó també per l'abassegadora presència del castellà.

En qualsevol cas, hom pot pensar que el manteniment de la llengua a les parròquies catalanòfones no dependrà ja ni de bon tros del paper de l'Església, sinó més aviat de l'actitud d'una petita comunitat, la qual pot arribar fins i tot a esdevenir paradigmàtica per al futur de la llengua catalana, en el sentit que pot separar dos conceptes, usualment units: llengua i identitat. Només cal pensar que, si volem mantenir una comunitat lingüística catalana amb una demografia suficient perquè les noves tecnologies de la comunicació puguin esdevenir rendibles des del punt de vista de la productivitat cultural sense haver de dependre exclusivament —o massa— dels poders polítics, hem de comptar amb la complicitat de la comunitat castellanoparlant de la societat catalana, per a la qual segurament la llengua catalana no té un valor simbòlic o identitari, però que ha de conèixer i de la qual ha de fer ús. En aquesta línia, la situació lingüística de les parròquies catalanòfones de la Franja podria ser un simple reflex del que pot passar en tot el domini lingüístic català. Segurament, aquesta diferenciació —la llengua com a vehicle de comunicació contra llengua com a factor identitari— podria afavorir el manteniment i fins i tot l'augment de la comunitat catalanoparlant a fi de garantir-ne la mateixa subsistència. En definitiva, la frase inspirada en Joan Fuster «Parlar català és la nostra manera de ser aragonesos» podria esdevenir la tercera via, «que és a la base de gran part dels moviments de dignificació del català a la Franja des de l'Aragó mateix en aquests darrers trenta anys».⁴⁴

Referències bibliogràfiques

- AGUSTÍ, A. *La llengua catalana a la diòcesi de Lleida (segles XVI-XVIII)*. Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993. [Format microfita]
- *Llengua i Església a la Lleida del XVI al XVIII*. Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 1995.
- CAHNER, M. «L'Església i la Franja». *Avui* (6 juliol 1995).
- CAPDEVILA, S. *Processus iuris ecclesiastici*. Tarragona, 1929. [Edició privada]
- ESPLUGA, J. L.; CAPDEVILA, A. *Franja, frontera i llengua: Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*. Lleida: Pagès Editors, 1996.

44. A. QUINTANA, «Pròleg», a J. L. ESPLUGA i A. CAPDEVILA, *Franja, frontera...*, p. 10.

- «El tèrbol destí del patrimoni artístic de les parròquies de la Franja». *Butlletí Trimestral del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats de Catalunya*, núm. 103 (hivern 1998), p. 70-75.
- GROS, E. *Los límites diocesanos en el Aragón oriental*. Saragossa: Guara, 1980.
- LLADONOSA, J. *Història de la ciutat de Lleida*. Barcelona: Curial, 1980.
- MOLINÉ, E. «Les Constitucions sinodals impreses del bisbat d'Urgell». *Església d'Urgell*, núm. 207 (1992).
- MONCLÚS, J. *La Franja de Ponent avui*. Barcelona: El Llamp, 1983.
- MORET, H. «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon». A: *Miscel·lània Germà Colón*. Vol. 2, p. 223-239. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. [Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXIX]
- NICOLÀS, M. *La història de la llengua catalana: La construcció d'un discurs*. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana: PAM, 1998.
- PRATS, M. *Política lingüística de l'Església catalana: Segles XVI-XVII*. Vic: Eumo, 1995.
- SISTAC I VICÉN, R. *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993.